

DEN LÅNGA RESAN

Möten med barn som misstänks vara utsatta
för människohandel och sexuell exploatering

Länsstyrelsen
Stockholm

Länsstyrelsen är en regional förvaltningsmyndighet med uppgift att samordna statliga verksamheter i länet. Samtliga 21 länsstyrelser i Sverige ska stödja samordningen i respektive län av insatser som syftar till att motverka prostitution och människohandel.

Förutom detta regionala uppdrag har nationella sekretariatet mot och prostitution och människohandel vid Länsstyrelsen i Stockholms län ett nationellt uppdrag som omfattar bland annat:

- nationell samordning för en fortsatt och utvecklad operativ samverkan mellan myndigheter samt mellan myndigheter och frivilligorganisationer mot prostitution och människohandel
- samordning av insatser för ett tryggare återvändande av vuxna och barn som utsatts för prostitution och människohandel
- utveckla stödprogram för rehabilitering av vuxna och barn som utsatts för prostitution och människohandel

Författare: Åsa Landberg, Linda Jonsson och Carl Göran Svedin

Projektledning: Charlotta Thorelius och Ingrid Åkerman, Länsstyrelsen i Stockholms län

Omslagsfoto: Fenkart Kaspar/Matton

ISBN: 978-91-7281-633-6

Skriften kan kostnadsfritt beställas från:

Länsstyrelsen i Stockholms län,
enheten för social utveckling
lansstyrelsen.se/stockholm/publikationer
e-post: social.stockholm@lansstyrelsen.se
tfn: 010-223 10 00

INNEHÅLL

FÖRORD	5
INLEDNING	7
BARN SOM UTSÄTTS FÖR MÄNNISKOHANDEL	9
Detta är människohandel	10
Nationalitet och medborgarskap	11
Varför hamnar barn i människohandel?	11
Så här kan människohandel gå till.....	13
STRESS OCH TRAUMA	15
Stress	15
Olika typer av stress	15
Trauma och posttraumatiskt stressyndrom	18
Dissociation	21
Kumulativ stress – polyviktisering	22
Barnens rättigheter och behov	25
ATT MÖTA BARN SOM VARIT UTSATTA FÖR MÄNNISKOHANDEL	29
Säkerhetsplanering	29
Stöd till en trygg och strukturerad vardag	30
Traumamedveten omsorg	30
Miljö	32
Kommunikation	32
Särskilda utmaningar vad gäller barn som misstänks vara utsatta för människohandel	33
Att fly till eller fly ifrån	36
Proportioner och rollfördelning	38
In, under och ut	39
In	39
Under	40
Relationer	41
Resan	42
Trauman	42
Ut	44
AVSLUTANDE ORD	47
REFERENSLISTA	48

FÖRORD

Länsstyrelsen i Stockholm har uppdrag som nationell samordnare för att motverka människohandel och prostitution i Sverige. Inom detta uppdrag genomförde Länsstyrelsen i Stockholm en nationell kartläggning 2012, av barn utsatta för människohandel. Kartläggningen visade stora brister när det gällde barnens omhändertagande. De flesta barnen försvann innan socialtjänst eller polis hade påbörjat utredning. Kartläggningen identifierade svårigheter i det akuta omhändertagandet och brister när det gäller att identifiera barnen och bemöta dem utifrån den situation de befann sig i. Länsstyrelsen har gjort ett stort antal utbildningsinsatser men det behövs också metodutveckling i bemötande av barn med svåra upplevelser av bortförande, övergrepp, tvång och hot.

Denna skrift ska ge professionella som möter barnen kunskap om barnens utsatthet och barnens fysiska och psykiska reaktioner när kontakt ska etableras. Målsättningen är att fler barn ska kunna skyddas, utredas och få hjälp i rehabilitering och därmed också att fler gärningsmän ska kunna åtalas och straffas.

Skriften är framtagen av Linköpings Universitet på uppdrag av Länsstyrelsen i Stockholm och författare är Åsa Landberg, leg. psykolog, leg. psykoterapeut, Linda Jonsson doktorand och Carl Göran Svedin professor i barn- och ungdomspsykiatri.

Skriften ingår i Länsstyrelsens regeringsuppdrag att samordna arbetet mot människohandel och exploatering av barn.

Chris Heister

Landshövding

Länsstyrelsen i Stockholms län

INLEDNING

Den här skriften handlar om bemötande och vad som kan vara bra att tänka på i mötet med barn som misstänks ha blivit utsatta för människohandel och sexuell exploatering. Den riktar sig främst till personal på institutioner och HVB-boenden (Hem för vård eller boende).

Vi ger först en bakgrund till vad människohandel är och hur det kan gå till när barn handlas med mellan länder eller inom Sveriges gränser. Därefter beskrivs vilka faktorer som utgör en risk för att barn ska utsättas för människohandel, på vilka sätt människohandeln kan påverka barnen i form av traumatisering och stress följt av vilka behov och rättigheter barnen har. Slutligen beskrivs hur ett första bemötande på till exempel ett boende kan utformas för att öka motivationen för barnet att stanna och avsluta sin resa under vilken de varit utsatta för människohandel och sexuell exploatering .

Människohandel av barn har många olika former och kan te sig väldigt olika. I skriften *Kan det vara människohandel?* finns information om hur barnen kan identifieras. I den här skriften har vi försökt fånga vad som är gemensamt för barnen, oavsett om de utnyttjats sexuellt, som arbetskraft, för att stjäla, eller för något annat ändamål. Utgångspunkten är att alla barn och unga som blivit utsatta för människohandel har utnyttjats och har varit med om separationer och traumatiska upplevelser.

I skriften använder vi ordet *barn* för att beskriva alla människor under 18 år, i enlighet med FN:s konvention om barnets rättigheter.¹ Innehållet är särskilt utformat för att gälla barn, men många delar fungerar även för *unga* personer upp till 25. Skillnaden är att de som fyllt 18 år inte har samma rättigheter som barn i alla avseenden. Men oavsett ålder har alla rätt till ett respektfullt och professionellt bemötande!

1.

BARN SOM UTSÄTTS FÖR MÄNNISKOHANDEL

Foto: Peter Kruse

BARN SOM UTSÄTTS FÖR MÄNNISKOHANDEL

Nicolas har tillbringat en stor del av sin uppväxt på gatan. När det var för stökigt hemma höll han sig borta, ibland i månader i sträck. Han försörjde sig så gott det gick. Ibland jobbade han, ibland tiggade han, ibland stal han. Han kom till Sverige med en grupp andra pojkar och unga män som färdades med bil upp genom Europa. Det fanns en tydlig ledare. Han ägde bilen, bestämde vart de skulle, fixade sovplatser och fördelade jobb. De gjorde inbrott och stal. Nicolas fick sällskap, ett visst beskydd, mat, cigaretter och en plats att sova på, men aldrig några egna pengar.

Nina är född i Sverige. Hon våldtogs första gången av sin mammas pojkvän när hon gick på lågstadiet. Under många år flyttade hon mellan olika familjehem och mamman. Hon stannade sällan en längre tid någonstans. Som tonåring började hon ta emot ersättning för sex. Det handlade ofta om små summor pengar, alkohol eller droger. Hon blev kär i Nicke som var tio år äldre än vad hon var. Han presenterade henne för andra män som köpte sex. Snart var det han som ordnade alla möten, körde henne till olika platser i landet och tog hand om pengarna.

Annies uppväxt präglades av fattigdom. När hon var sexton kom ett par till hennes by och erbjöd jobb. Om hon kom till Europa kunde hon få ett välbetalt jobb i en bar. Hennes familj tyckte att det var en bra chans. När hon kom till Sverige fanns det inget jobb. Men de som tagit henne dit ville ha betalt för resan. Hon forslades till en lägenhet i en förort till Stockholm och bodde med ett par andra flickor. De tog emot många sexköpare varje dag. Hon såg aldrig några pengar och lämnade knappt lägenheten. Det behövdes inte så mycket hot. Det räckte med att hota med att hennes familj kunde få veta hur hon försörjde sig för att hon skulle lyda.

Detta är människohandel

Illegal handel med människor, vapen, djur och droger sker runt om i världen. När handelsvaran är människor kallas det människohandel. (eng. Trafficking in human beings (THB)).

Med människohandel menas att en person rekryteras, transporteras, inhyses eller tas emot för att utnyttjas (exploateras) på något sätt. Med att utnyttjas menas:²

- Prostitution eller andra former av sexuellt utnyttjande
- Tvångsarbete och slaveri
- Avlägsnande av organ
- Krigstjänst
- Annan verksamhet som innebär nödläge för den utsatte

Att handla med människor är olagligt. I Sverige är människohandel ett särskilt brott. Men barn som utsätts för människohandel är ofta utsatta för andra brott i samband med det, till exempel sexuella övergrepp, misshandel eller olaga frihetsberövande. I skriften "Kan det vara människohandel?" utgiven av länsstyrelsen och UNICEF 2015 finns en sammanfattning av de lagar som kan vara aktuella då ett barn misstänks vara utsatt för människohandel. United States Department of States har uppskattat att cirka 26 miljoner människor utsätts för människohandel varje år.³ En dryg fjärdedel är barn.⁴ Hur omfattande handeln är i Sverige är oklart och än så länge finns det få studier gjorda. Länsstyrelsen i Stockholms län genomförde en kartläggning 2012 som visade att 166 barn hade identifierats av socialtjänst eller andra verksamheter runt om i Sverige som utsatta för människohandel eller människohandelsliknande brott under tiden 2009-2011. De hade varit utsatta för handel som handlade om stöldbrott, tiggeri, arbete eller sexuell exploatering, flera av dem hade utnyttjats för flera olika ändamål samtidigt.⁵

I Länsstyrelsens kartläggning var de identifierade barnen av både utländsk och svensk nationalitet. Flera av barnen hade kommit ensamma till Sverige utan vårdnadshavare, och många var asylsökande. Kartläggningen visade också att de flesta vuxna som fanns med barnen inte var deras vårdnadshavare.

Barn kan handlas mellan länder och på så sätt till slut hamna i Sverige, men det finns också handel inom Sverige. Både pojkar och flickor kan drabbas av människohandel. När det gäller sexuell exploatering är det främst kvinnor och flickor som identifierats att vara i riskzonen.⁶

Nationalitet och medborgarskap

Barn som är utsatta för människohandel kan ha *svenskt* eller *utländskt* medborgarskap. Utländska medborgare kan vara asylsökande i Sverige. Det finns också barn som inte kan uppge något medborgarskap, så kallade *papperslösa och barn med EU-medborgarskap som befinner sig i Sverige utan vårdnadshavare*. Dessa barn kan vara särskilt sårbara för att bli offer för människohandel.

Varför hamnar barn i människohandel?

Barn som utsätts för människohandel har olika bakgrund och erfarenheter. De riskfaktorer som finns beskrivna är på olika nivåer (se tabell 1). Det handlar om individfaktorer som erfarenheter av våld och övergrepp eller att ha rymt hemifrån. Men det kan också handla om att ha en annan sexuell läggning än heterosexuell. Exempel på faktorer inom familjen är låg utbildningsnivå, arbetslöshet och missbruk.

Områden med exempelvis hög kriminalitet, bristande resurser för barn och familjer eller sociala normer som tillåter handel med barn ökar risken för att barn rekryteras till människohandel.

Även faktorer på samhällsnivå har betydelse. I länder med fattigdom och hög arbetslöshet kan människor känna sig pressade att åka utomlands för att hitta arbete. Pressen kan komma även från statligt håll eller från organisationer för att kunna minska arbetslöshet och statliga underskott genom de pengar som skickas hem av de som gett sig av utomlands.⁶

Det är dock viktigt att komma ihåg att en del barn inte har några av dessa riskfaktorer utan andra erfarenheter, och därför måste varje enskilt barn få möjlighet att berätta om sin bakgrund och historia.

Tabell 1. Riskfaktorer för människohandel eller kommersiell sexuell exploatering (Översättning av Tabell 1, i Greenbaum et al., 2014)

Riskfaktorer	
Individ	<p>Fysiska eller sexuella övergrepp och/eller försummelse. Tidigare kontakter med socialtjänst eller rättsväsendet. Barn som rymt eller kastats ut hemifrån, föräldralösa och hemlösa. Homo-, bi- eller transsexuella. Marginaliserade och diskriminerade barn.Gängmedlemmar. Förakt mot egen eller annans sexualitet. Låg utbildningsnivå.</p>
Familj	<p>Fattigdom och arbetslöshet. Låg utbildningsnivå. Dysfunktionell familj (kriminalitet, psykisk ohälsa och drogmissbruk). En syn på barnet, som ett objekt, som en ägodel med litet värde.</p>
Närsamhälle	<p>Högkriminalt (särskilt organiserad brottslighet). Brist på resurser för barn/familjer. Sociala normer som accepterar exploatering. Vuxenprostitution i närområdet. Grupper av män som uppehåller sig tillfälligt i området (t.ex. på militärbaser, stora städer med konferensanläggningar och sportevenemang). Kompistryck.</p>
Samhälle	<p>Brist på kunskap om människohandel och sexuell exploatering. Sexualisering av flickor eller glorifiering av hallickkultur. Politisk/social oro. Könsdiskriminering och våld. Korruption inom polis och rättsväsende. Tolerans av sexturism. Brist på resurser för att bekämpa människohandel och sexuell exploatering.</p>

Så här kan människohandel gå till

Handel med människor involverar mycket pengar. De som handlar med människor kan vara enskilda personer, familjer eller internationella kriminella nätverk.⁶ På andra sidan handeln finns barn och unga som kan känna det som omöjligt att stanna kvar i sin hemmiljö eller har föräldrar som lockas och luras till att tro att familjen ska tjäna pengar om de låter ett barn åka iväg. Familjen kan vara helt omedveten om vad deras barn kan utsättas för och kan istället uppfatta det som den enda möjligheten de ser för sitt barn att få ett bra liv.

Zimmerman⁷ beskriver hur människohandel kan gå till utifrån fem stadier (se tabell 2):

Tabell 2. Fem stadier av människohandel (baserad på Zimmerman et al., 2003)

Tidpunkt:	Kännetecknas av:
Innan avresan	Barnet som kan utnyttjas för handel ringas in och rekryteras.
Resa och genomresa	Stadiet inleds när barnen gått med på att resa/ tvingas iväg på resa.
Destinationsstadiet	Personen sätts i arbete/utnyttjas.
Förvar, avvisning och brottsutredning	Människohandeln uppmärksammas av myndigheterna. Brottsutredning och socialtjänstutredning startar. Barnen placeras oftast på en institution, HVB-hem eller jour-hem i avvaktan på beslut om framtiden och avvisas eventuellt till annat land.
Anpassning och återanpassning	Den långsiktiga process som leder till att barnet blir en aktiv medlem i samhällslivet, känner sig anpassad och accepterad. Det kan ske i det nya eller det gamla hemlandet.

2.

STRESS OCH TRAUMA

Foto: Peter Kruse

STRESS OCH TRAUMA

Som beskrivits ovan har barn som utsatts för människohandel inte sällan varit med om många svåra situationer i sitt liv. Dessa kan ha inträffat både innan och under den tid då de var utsatta för människohandel. Livssituationen kan ha inneburit mycket stress och även lett till traumatisering.

Stress

När människor utsätts för ökade krav eller nya upplevelser som känns främmande, lite utmanande eller hotande, förbereder sig kroppen för att möta dem. Dessa stressfaktorer eller stressorer kan vara av olika slag, positiva eller negativa, akuta eller långvariga.

När vår kropp utsätts för olika stressor aktiveras människans stresssystem och framkallar ett så kallat stressvar. Startpunkten för en stressreaktion är att hjärnan reagerar på en stressor. Det utlöser en biologisk reaktion, som resulterar i att binjurarna utsöndrar de tre viktigaste stresshormonerna kortisol, adrenalin och noradrenalin.

Utsöndringen leder till snabba effekter som syftar till att förbereda oss för att hantera hotet, något som i dagligt tal kallas ”kamp/flyktreaktion”. Exempel på reaktioner vid kamp/flyktreaktioner är ökat blodtryck, ökad andningsfrekvens, ökad hjärtfrekvens, hjärtminutvolym, omdirigering av blodflödet från magen till hjärnan, skelett och hjärtmuskler.

När det är omöjligt att fly eller slåss kan människor reagera på ett helt annat sätt. De fryser till is, blir stilla, tysta och passiva. Ett exempel är ett barn som ser mamma misshandlas och gömmer sig under sängen. Där ligger barnet alldeles stilla, paralyserad av skräck, oförmögen att röra sig ens när faran är över. Bägge ytterligheterna är överlevnadsmekanismer. Genom att slåss, kämpa och fly kan man klara sig undan en angripare. Genom att vara stilla och gömma sig kan man också göra det.

Olika typer av stress

The National Scientific Council on the Developing Child⁸ identifierar tre typer av stress på grundval av tillgängliga studier inom området. De tre typerna är positiv stress, tolerabel stress och toxisk stress.

1. Normal, hälsosam stress eller positiv stress

Den positiva stressreaktionen är en normal och viktig del av en sund utveckling. Vi måste kunna reagera på ändrade förutsättningar och krav. Vid en händelse eller situation som upplevs som stressfull sker en gradvis utsöndring av kortisol som ökar tills en topp nås 20–30 minuter efter att stressen utlöstes för att sedan successivt sjunka till normala nivåer under de följande 90 minuterna.

Normal stress kan orsaka mindre fysiologiska förändringar, till exempel en ökning av hjärtfrekvensen som en följd av förändringen i hormonnivåerna i blodet. Situationer där vi kan identifiera normal och hälsosam stress är till exempel när ett barn ska byta skola, gå till tandläkaren eller hålla ett tal inför klassen eller när vuxna söker ett nytt jobb eller går på sin första dejt. Dessa stressfulla utmaningar kommer att hjälpa oss att umgås och om det går hyfsat bra uppmuntra oss till ytterligare aktiviteter och nya utmaningar. Föräldrar kan stödja sina barn hur man lär sig möta utmaningar och att hantera och övervinna normal stress.

2. Tolerabel stress

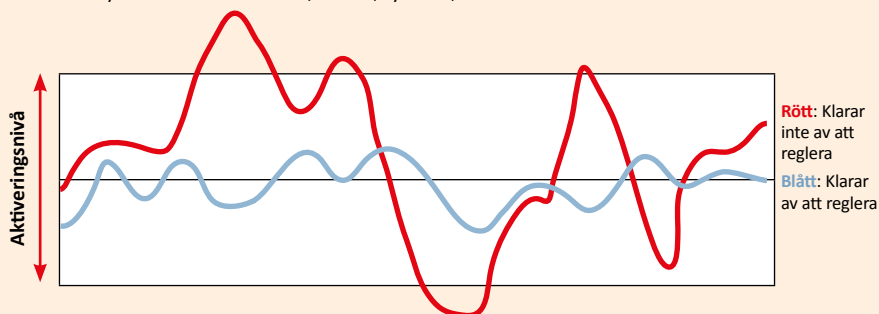
I det som kallas tolerabel stress kommer kroppens varningssystem att aktiveras i större utsträckning på grund av allvarigare och/eller mer långvariga svårigheter. Det kan vara händelser som är naturliga men inte desto mindre för den enskilde individen traumatiska som till exempel en väntad förlust av en nära anhörig, en oväntad död av en nära anhörig, en naturkatastrof som en jordbävning, tsunami eller till exempel en förödande bilolycka eller flygolycka. En stressfaktor kan också vara en händelse som orsakats av en annan människa såsom rån, fysiska eller sexuella övergrepp. Stressen blir då mer intensiv och långvarig, men stressaktiveringen är fortfarande tidsbegränsad och om den tas om hand av vårdande personer som föräldrar till barnet, släktingar eller nära vänner kommer den att dämpas.

Denna typ av händelser och reaktioner resulterar ofta i vad som kallas akut stressyndrom.¹⁰ Vårdande relationer kan stödja och hjälpa, särskilt barn, till att anpassa sig utan att utveckla skador på hjärnan och andra organ. Men om stressen är stark och framför allt långvarig eller om vuxenstödet är otillräckligt, som ofta när det gäller våld i familjen, kan den tolerabla stressen bliskadlig, giftig.

Toleransfönstret är en modell som ofta används för att beskriva vad som händer när en människa överväldigas av intryck och känslor som gränsar till, eller utgör, det som nedan kallas toxisk stress.¹¹⁻¹³

Figur Toleransfönstret

Hyperarousal – Reagerar med kamp eller flykt (fight/flight). Sympatiska nervsystemet aktiverat. Slåss, skriker, rymmer, slår sönder saker...

Hypoarousal – Reagerar genom att frysa fast (freeze). Parasympatiska nervsystemet aktiverat. Drar sig undan, gömmer sig, slutar att kommunicera...

Personen reagerar med tomhetskänslor och avstängdhet, genom att gömma sig, försvinna in i egna tankar eller att sluta kommunicera.

Alla människor har toleransfönster, men det är mer eller mindre stort. En person i balans klarar av att hantera vardagliga händelser och reglera de känslor och reaktioner som väcks. Men vid extraordinära eller traumatiska händelser aktiveras kamp-flykt eller frysreaktioner. Kommer personen i trygghet kan han eller hon ofta återhämta sig själv, hantera sina reaktioner och komma tillbaka till en tolerabel stressnivå. Med andra ord – han eller hon går in i toleransfönstret igen.

I toleransfönstret kan man tänka efter, lära och utvecklas. Utanför toleransfönstret går all energi åt till att överleva.

En traumatiserad person är mer känslig för stress och åminnelser om trauma. Det gör att han eller hon snabbare hamnar utanför toleransfönstret. En del personer växlar mellan att reagera med kamp/flyktreaktioner och frysreaktioner, andra hamnar enbart i den ena ytterligheten. En person som växlar kan till exempel reagera på att avvisande med ett utbrott där han eller hon skriker och slänger saker omkring sig, för att en stund senare dra sig tillbaka på sitt rum, ligga i fosterställning och inte klara av att svara på tilltal.

3. Toxisk stress

Toxisk eller giftig stress kan uppstå när en person, barn eller vuxen, upplever en stark, frekvent och/eller utdragen händelse som vanligtvis orsakas av en annan person. Exempel är misshandel och sexuella övergrepp, kronisk försummelse, att leva med en skrämmande förälder som missbrukar eller lider av psykisk sjukdom, eller att som barn bevittna våld inom familjen. Denna avvikande situation kan upprätthållas under en längre tid – veckor, månader eller år. Vissa av dessa händelser kan också vara av sådan livshotande karaktär att en person kan utveckla ett posttraumatiskt stressyndrom, PTSD.

Stress kan vara till nytta genom att hjälpa barn och unga att utveckla färdigheter som behövs för att anpassa sig till nya situationer och hantera farliga och hotfulla situationer¹⁴, men det gäller inte toxisk stress. Toxisk stress går inte att hantera för barnet, och det gör att stressreaktionerna riskerar att kvarstå under betydligt längre tid. Detta kan i sin tur leda till permanenta förändringar i utvecklingen av barnets hjärna. Sådana effekter kan minskas med stöd av vårdande föräldrar och annat lämpligt stöd och behandling. Hjärnans utveckling är snabbast och mest genomgripande under tidig barndom och som en följd är det den mest sårbara perioden i hjärnans utveckling. Långvarig exponering för stresshormoner kan påverka hjärnan och försämra dess funktion på många sätt. Studier har visat att toxisk stress kan störa utvecklingen av hjärnans olika celler och banor vilket bland annat resulterar i en sänkt tröskel för ny stress och händelser. Med andra ord tenderar hjärnan att bli överreaktiv. Höga och långvarigt höga nivåer av kortisol kan också skada hippocampus, ett område i hjärnan som ansvarar för inlärnin och minne. Det kan ge långvariga kognitiva brister.

Trauma och posttraumatiskt stressyndrom

De flesta människor kommer att uppleva åtminstone en potentiellt traumatiserande händelse under sin livstid¹⁵ och i en svensk studie bland 17-åriga elever hade 84,1 procent upplevt åtminstone en form av traumatisk händelse.¹⁶ Endast en mindre del av de människor som är traumatiserade kommer att utveckla PTSD efter ett allvarligt trauma, cirka 8 procent för männen och drygt 20 procent för kvinnorna.¹⁷

Inte bara de som är direkt berörda av en fruktansvärd händelse, utan också vittnen, förövare och de som hjälper de utsatta kan drabbas (ställföreträdande traumatisering). De vanligaste orsakerna för att utveckla PTSD är våldsbrott som fysiska och sexuella övergrepp, bombningar, kravaller, olyckor och katastrofer. Interpersonella händelser, det vill säga

det vi människor gör mot varandra, och framför allt våldtäkter och sexuella övergrepp mot barn anses vara de händelser som har de största riskerna för att utveckla PTSD.^{17, 18}

De symtom som utgör PTSD faller in i fem områden; återupplevande, undvikande, negativa förändringar i kognition och humör, och överspändhet. De mest karaktäristiska symtomen vid PTSD är symptom på ett *återupplevande av händelsen*. Den drabbade personen kan helt utan förvarning återuppleva delar av den traumatiska händelsen på ett levande och obehagligt sätt. Påminnelser om den traumatiska händelsen väcker intensiv ångest och fysiologiska reaktioner som till exempel hjärtklappning. Påträngande minnesbilder, flashbacks, där personen känner eller agerar som händelsen sker igen, förekommer. Hos yngre barn kan återupplevandet ses i lekar, teckningar och tal. Barnet återskapar, realistiskt eller symboliskt, hela eller delar av den traumatiska händelsen. Inte sällan kommer de påträngande minnesbilderna i samband med insomnandet eller i återkommande mardrömmar.

En person med traumasymtom har ett smalt toleransfönster. Dessutom väcker påminnelser om traumatiska händelser starka reaktioner, kampflykt-frysreaktioner aktiveras lätt. Ofta är också förmågan att reglera känslor utvecklad eller påverkad. Det är svårt att lugna sig själv.

EXEMPEL: En tonårskille är på väg hem en sen kväll i mörkret. Plötsligt ser han något vitt fladdra till i utkanten av synfältet. Reaktionen är blixtsnabb. Hela kroppen reagerar och förbereder sig för att försvara sig mot en angripare. Hjärtat slår snabbare, musklerna spänns, han blir torr i munnen... När han vänder sig om ser han att hans grannar glömt att ta ned lakanen som hänger på tork i trädgården.

Om tonåringen i vårt exempel är trygg och balanserad återhämtar han sig snabbt. Tankeverksamheten tar vid. Han ser och förstår att det var ett lakan, inte ett spöke eller en angripare. Han pustar ut, slappnar av, kanske skrattar han. Men om tonåringen är traumatiserad sedan tidigare och har utvecklat ett posttraumatiskt stressyndrom så går det inte lika lätt. Han klarar inte av att lugna sig på samma sätt. När kamp-flyktreaktionen väl aktiverats stannar den kvar längre.

Undvikande av det som påminner om traumat är ett annat viktigt symptom på PTSD. Dessa påminnelser inkluderar människor, situationer eller omständigheter (till exempel dofter och ljud) som liknar eller är förknippade

med händelsen. De som lider av PTSD försöker ofta tränga undan minnen av händelsen och undvika att tänka eller prata om den i detalj, i synnerhet om de otäckaste erfarenheterna. Å andra sidan kan en del personer upprepat prata om varför det hände just dem, om hur det kunde ha förhindrats eller om hur de skulle kunna ta hämnd. Detta upprepande kan hindra dem att komma vidare i livet.

Negativa förändringar i kognition och humör kan beskrivas som en oförmåga att komma ihåg viktiga aspekter av traumatiska händelser (dissociativ amnesi), överdrivna negativa föreställningar eller förväntningar om sig själv, andra eller hela världen med ofta förvrängda föreställningar om orsaken eller följderna av händelsen. Denna kognitiva förvrängning resulterar ofta i egen skuld för det som hände, eller för de kroppsliga reaktioner som händelsen väckte.

Personer med PTSD beskriver också symptom på ett negativt känslotillstånd, inklusive rädsla, skräck, ilska, skuld, skam och att vara som känslomässigt bedövad. Det senare inkluderar oförmåga att känna känslor, känna sig avskild från andra människor och att ge upp tidigare viktiga och meningsfulla aktiviteter.

Symtom på *överspändhet* inkluderar överdriven vaksamhet för hot, överdrivna skrämnelreaktioner, irritabilitet, koncentrationssvårigheter och sömnproblem. Många drabbade upplever även andra associerade symtom, bland annat depression, generaliserad ångest, skam, skuld och minskad libido, som bidrar till känslan av att må dåligt och påverkar funktionsnivån.

Barnets utveckling påverkas starkt av toxisk stress. En effekt är just svårigheter att glädjas. Svårigheterna kan delas upp på tre skilda områden.

- **Känslor och reaktioner i kroppen**

Barnet växlar ofta mellan olika intensiva tillstånd, och klarar inte av att lugna sig själv. Det innebär till exempel att när ett barn blir arg eller ledsen är det svårt att komma till ro igen. Ofta är mat- och sömnvanor störda. Barnet har svårt att förstå känslor och reaktioner i kroppen, samt svårt att förstå hur man påverkas av omgivningen.

- **Koncentration och uppmärksamhet**

Uppmärksamheten koncentreras mot upplevda hot. Barnet har till exempel lätt att misstro andra, att misstolka sociala sammanhang och situationer utifrån det upplevda hotet. De hänger ihop med spänningssökande, självskadande beteende, kriminalitet, missbruk och svårigheter att se konsekvenser av sitt eget beteende.

- **Relationsmönster**

Barnet har en tendens att känna sig värdelös, och att skämmas över sig själv. Förhållanden till andra präglas till exempel av separations-svårigheter, rädsla att bli avvisad, svårigheter att återförenas efter att ha varit skilda åt, svårigheter att ta andras perspektiv och kontakt-försök som upplevs som våldsamma, sexualiserade eller alltför självutlämnande.¹⁹⁻²¹

Förståelsen för vad som händer är det första steget till förändring.

Reaktionen är omöjlig att styra, blixtsnabb och oundviklig. Att stoppa den är lika svårt som att låta bli att dra undan en hand från en brännhet platta.

Genom att förstå vad som var den utlösande händelsen (triggern) kan man börja ett arbete med att undvika att det händer igen. Vad var de utlösande händelsen och vad påminde den om? I vårt exempel ovan kan tonåringen hålla utkik efter kvarglömd tvätt nästa gång han är på väg hem i mörkret. Är han beredd reagerar han antagligen inte på samma sätt.

Förmågan att reglera känslor kan tränas upp. Genom att hitta vad som lugnar och tryggar kan återhämtningen gå snabbare. Man behöver lära sig att reglera känslor i en relation (att samreglera).

Dissociation

Dissociation är en psyko-fysiologisk process som ändrar tankar, känslor och handlingar så att viss information under en period inte blir integrerad med annan information på det sätt som vanligtvis sker.²² Ett vanligt kännetecken för dissociation är oförmågan att integrera kognitiva funktioner som har samband med medvetande, identitet, minne eller hur man uppfattar omgivningen.

Terr har beskrivit dissociation som en överlevnadsstrategi som används för att minska överväldigande ångest i situationer av extrem stress, medan andra mer ser dissociation som ett försvar.²³⁻²⁴

Erfarenheterna av de tankar, känslor och handlingar som är förknippade med en traumatisk händelse blir en isolerad del av personligheten. De fem viktigaste symptomen är: amnesi (glömska), överklighetskänsla, depersonalisation, identitetsförvirring och identitetsväxling. Vanligt är också en förändrad kroppsupplevelse och somatisering.

Barn har en större tendens att dissociera än vuxna. Med åren utvecklas andra, mer effektiva överlevnadsstrategier och benägenheten att dissociera minskar.²⁵ Svenska undersökningar har dels visat att 2,3 procent av barn i

befolkningen har dissociativa symtom på en klinisk nivå vilket kan jämföras med 50 procent i en klinisk grupp med traumatiserade barn, dels att symtom på dissociation ökar med antalet traumatiska händelser.²⁶

Kumulativ stress – polyviktisering

Barn som utsatts för någon typ av våld, har visat sig ha mycket större risk att drabbas av andra typer av våld. Det gäller såväl risken att utsättas inom det senaste året som risken att utsättas någon gång under sin uppväxt. Om ett barn misshandlats under det senaste året så ökar till exempel risken fem gånger för att bli utsatt för sexuellt övergrepp och mer än fyra gånger för att bli illa behandlad.²⁷

Många studier har visat samma mönster, ett samband mellan negativa barndomsupplevelser och ohälsa senare i livet. Hälsa kombinerat med de kumulativa effekterna av olika former av negativa barndomsupplevelser försämrar den fysiska och psykisk hälsan senare i livet.²⁸ För varje negativ barndomsupplevelse ökar risken för ohälsa kumulativt, och de personer som har upplevt många negativa livshändelser (är polyviktiserade) löper en betydligt större risk att utveckla en lång rad psykiska eller somatiska symtom.

Svenska tonåringar har i genomsnitt utsatts för fyra olika former av negativa barndomsupplevelser eller viktisering. Lite mer än tio procent har upplevt mer än tio olika former av viktisering och betraktas som polyviktiserade.¹⁶ I andra svenska studier har polyviktisering också visat sig vara relaterade till traumasymptom, mobbning och självskadebeteende.^{18, 29, 30}

Barn som utsatts för människohandel har vanligtvis varit med om många olika var och en för sig traumatiserande händelser. Dessa händelser kan ha skett före den egentliga handeln började, under transporten eller i samband med vistelsen på den nya orten och de tjänster den unge då ska utföra. Till detta kommer den ovisshet, osäkerhet, rädsla och upplevelser av faror som människohandeln medför att utgöra en påtaglig stress för barnet, en stress som är att betrakta som toxisk stress.

I tabell 3 nedan beskrivs svåra händelser barnet kan utsättas för under alla stadier av människohandeln (även innan) och att de på detta sätt lever under kontinuerlig (ibland även toxisk) stress.

Tabell 3. Människohandel, resa och risker för traumatisering

Tidpunkt (Zimmerman et al.)	Individuella risker	Generella risker	
Innan avresan	Omsorgssvikt, miss-handel, sexuella övergrepp, kriminalitet, rymningar, gatubarn, fattigdom, bristande utbildning.	Tidigare föremål för utredningar och insatser. Kommer från ett fattigt samhälle.	Kontinuerlig stress
Resa och genomresa	Hot, tvång, våld, sex-utnyttjande av människohandlare och andra, till exempel arbetsgivare.	Resan i sig farlig – illegal, ökade risker med olyckor, kan drunkna, kvävas, bli skjuten.	
Destinationsstadiet	Utnyttjandet i sig. Restriktioner, hot, tvång, våld och sexuella övergrepp.	Inser att det blivit något annat än det som utlovats.	
Förvar, avvisning, och brottsutredning	Plågsamma förhör, placering bland nya främmande barn, rädsla för repressalier, hot. Rädsla för framtiden.	Osäkerhet. Väntan.	
Anpassning och återanpassning	Svårigheter i anpassningen när barnet stannar i landet. Hot och repressalier från människohandlarens nätverk. Rädsla för framtiden. Svårigheter i återanpassningen när barnet utvisas. Hot och repressalier från människohandlarens nätverk. Rädsla för framtiden.	Språk, kamrater, utbildning. Vem tar emot? Finns rehabiliteringsresurser?	

Innan resan. Uppväxtvillkor och händelser som funnits före och i samband med människohandeln kan öka sårbarheten för att utsättas. Även om bakgrunderna skiftar mellan barn och varifrån man kommer så har barn som utsätts för människohandel i mycket större utsträckning än andra varit med om traumatiserande händelser som omsorgssvikt, psykisk och fysisk miss-handel, sexuella övergrepp. De har också oftare än andra barn rymt hemifrån på grund av våld eller fattigdom och under perioder levt som gatubarn. En bristande skolgång och utbildning kan också bidra till att barn lättare över-talas eller luras av människohandlare.

Under resan. Under resan finns en ökad risk för olyckor. Den sker ofta mer eller mindre illegalt, och kan till exempel innebära färder i oländig terräng, i tillslutna containrar eller i dåliga båtar. Om människohandlarna riskerar att bli upptäckta skyddar de sig vanligen själva först utan att tänka så mycket på barnet eller ungdomen. I samband med polisupptäckt kan även skottlossning förekomma. På det individuella planet kan barnet till exempel bli slaget för att hålla tyst, tvingas till olika aktiviteter som stölder, och utsättas för sexuella övergrepp av såväl människohandlare som andra. Det är vanligt att den unge utöver att vara rädd känner att han eller hon helt tappat kontrollen eller inte har några som helst möjligheter att påverka sin situation. Tillvaron är mer eller mindre oförutsägbar.

Destinationsstadiet. Väl framme på destinationsorten tvingas barnet att utföra olika typer av tjänster som arbete, stjäla eller sälja sex. Under denna period är det vanligt med tvång och våld för att hindra barnet att prata med någon, lämna boendet eller avvika. Även om människohandelns primära mål inte var sexuell exploatering så finns det en risk att människohandlarna utsätter barnet för sexuella övergrepp.

När människohandeln avslöjas blir barnet vanligtvis omhändertaget av social-tjänsten och placerat på institution. Detta förvar kan kännas skrämmande och otryggt. Vad ska hända och vad vågar barnet berätta i en socialutredning och en polisutredning? Rädsla för hot av människohandlaren eller det nätverk som människohandlaren tillhör kan göra att barnet inte berättar något.

Anpassning och återanpassning. Efter beslutet om barnet ska få stanna i landet eller inte uppstår nya svårigheter och utmaningar. Ensam i ett nytt land, nytt språk, boende själv eller i familjehem, utbildning, sysselsättning ska ordnas samtidigt som barnet när det slappnar av kan få mer symtom. För dessa barn kan känslan om hot och repressalier från människohandlaren fortsätta, vilket är än mer aktuellt för de barn som ska avvisas tillbaka till hemorten/hemlandet. Även om barnet kan längta hem finns en osäkerhet om framtiden och vilket mottagande barnet ska få när det återvänder.

Barn som utsatts för inhemsk människohandel genomgår också de en återanpassningsprocess.

Genom alla dessa faser kan man se att barnet lever med en hög stressnivå som ibland når toxiska nivåer.

Barnens rättigheter och behov

De barn som utsatts för människohandel har stora behov och många rättigheter som alla måste tillgodoses. Barns rättigheter beskrivs i FNs barnkonvention¹. Nedan finns några artiklar som har särskild relevans då barn misstänks vara utsatta för människohandel.

Artikel 1

Ett barn är varje människa under 18 år.

Artikel 2

Alla barn är lika mycket värda och har samma rättigheter. Ingen får diskrimineras.

Artikel 3

Barnets bästa ska komma i främsta rummet vid alla beslut som rör barn.

Artikel 8

Varje barn har rätt att behålla sin identitet.

Artikel 11

Staten ska bekämpa olovligt bortförande och kvarhållande av barn i utlandet.

Artikel 12

Varje barn har rätt att uttrycka sin mening och höras i alla frågor som rör barnet. Barnets åsikt ska beaktas i förhållande till barnets ålder och mognad.

Artikel 19

Varje barn har rätt att skyddas mot fysiskt eller psykiskt våld, övergrepp, vanvård eller utnyttjande av föräldrar eller annan som har hand om barnet.

Artikel 35

Ingen får köpa eller sälja ett barn. Staten ska bekämpa handel med barn.

Artikel 36

Varje barn ska skyddas mot alla former av utnyttjande.

Artikel 39

Ett barn som utsatts för övergrepp eller utnyttjande har rätt till rehabilitering och social återanpassning.

År 2006 ratificerade Sverige ett tilläggsprotokoll om försäljning av barn, barnprostitution och barnpornografi till barnkonventionen som FN antagit år 2000.³¹ Protokollet kompletterar barnkonventionen och är liksom barnkonventionen, juridiskt bindande för de stater som har ratificerat dem.

1 juli 2013 ratificerade Sverige Lanzarotekonventionen. Lanzarotekonventionen är en Europarådskonvention med syfte att förebygga och bekämpa sexuell exploatering av och sexuella övergrepp mot barn, att skydda brottsoffrens rättigheter samt att främja nationellt och internationellt samarbete i frågan.³²

1. Skydd och stöd

Främst är det socialtjänsten som har ansvar för barn som är utsatta för människohandel. En skyddsutredning måste göras skyndsamt i samtliga fall. Barnen har också rätt till att få ekonomiskt stöd, vilket kan tillgodoses till exempel genom socialtjänst, CSN etc. Det måste även finnas ett säkert boende med utbildad personal som kan bemöta och stödja barnet på ett professionellt sätt. Förutom socialtjänsten har även andra myndigheter ansvar för barnen och bör vara delaktiga så fort som möjligt. Dessa är till exempel Överförmyndarmyndigheten, Migrationsverket och Länsstyrelsen.

2. Barnvänlig brottsutredning

I svensk lagstiftning görs ingen skillnad på dem som vistas i landet tillfälligt eller de som har hemvist i Sverige. Om ett barn misstänks ha utsatts för människohandel inom landet måste detta utredas genom anmälan till polis. Barnen behöver en trygg och säker miljö där förhör etc. utförs. Med fördel görs detta i något av landets Barnahus. Där det inte finns ett Barnahus går det att ringa och konsultera något av de befintliga. I samband med brottsutredningen bör barnet få en kontakt via Barn- och ungdomspsykiatri samt att barnet genomgår en läkarundersökning.

3. Rätt att prata sitt eget språk

De barn som inte pratar svenska har rätt att få prata sitt eget språk. Detta gäller i kontakten med samhällets alla institutioner att göra (gäller alla myndigheter, skola etc.).

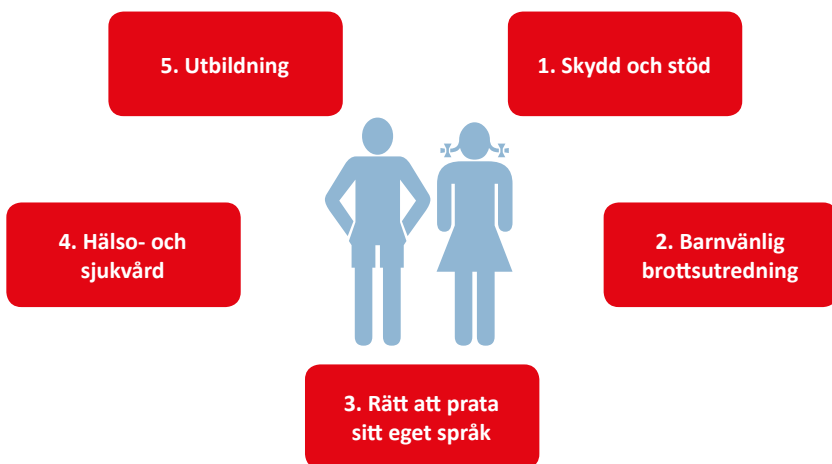
4. Hälso- och sjukvård

Alla barn som är utsatta för människohandel har rätt att få hälso- och sjukvård samt tandvård i det landsting där de bor. Detta gäller även barn utan identitetshandlingar (papperslösa barn). Det gäller såväl psykisk som fysisk hälso- och sjukvård.

5. Utbildning

Barn som inte är folkbokförda i Sverige, men som har TUT (Tidsbegränsat uppehållstillstånd för medborgare) har rätt till skolgång liksom barn bosatta i Sverige. Detta gäller förskoleverksamhet, skolbarnomsorg, förskoleklass, grundskola, gymnasieskola samt om det finns behov för särskola.

Modell 1. Behov och rättigheter för barn utsatta för människohandel

3.

ATT MÖTA BARN SOM VARIT UTSATTA FÖR MÄNNISKOHANDEL

Foto: Peter Kruse

ATT MÖTA BARN SOM VARIT UTSATTA FÖR MÄNNISKOHANDEL

När barn som utsatts för människohandel upptäcks och fångas upp är de ofta i en akut kris, oavsett tidigare traumatiska upplevelser. Just att de upptäcks, kanske frihetsberövas och hamnar i en ny situation med främmande miljöer och främmande människor kan ge upphov till krisreaktioner. Även i en farlig och utsatt vardagsmiljö kan det finnas rutiner och relationer som ger ett visst mått av trygghet. De kan vara oerhört viktiga. Vid ett uppbrott försvinner de.

I tabell 2 (s. 13) beskrivs Zimmermans indelning av människohandelns fem stadier. När myndigheter kommer i kontakt med barn i Sverige befinner de sig i de två sista stadierna av människohandeln. Antingen möter vi dem när de frihetsberövats och under brottmålsprocessen, eller under integrations- och återintegrationsstadiet, då barnet fått uppehållstillstånd eller vet var det kommer att bo framöver eller i samband med anmälan till socialtjänsten när misstanke finns att barnet är utsatt för människohandel eller sexuell exploatering. I samtliga fall kan det vara ett barn i akut kris. Det handlar inte enbart om att hantera tidigare traumatiska upplevelser, utan barnet är fortfarande i en situation som är osäker, skrämmande och kanske farlig.

Säkerhetsplanering

En säkerhetsplanering måste löpa som en röd tråd genom alla insatser när barn misstänks ha varit utsatta för människohandel. Först måste en riskbedömning göras där de risker barnet kan utsättas för bedöms. Vilka risker finns för varje enskilt barn? Vilka åtgärder krävs för att skydda just nu? Vilka åtgärder krävs för att skydda på sikt? Det kan också handla om att barnet riskerar att hittas och föras bort eller skadas, men också att barn själva kan ta initiativ till att rymma och återförenas med de människor som utsatt dem. Besök av vänner, familj och släkt behöver kontrolleras då besökarna kan bära med sig budskap från förövarna, eller själva vara förövre.

Det finns en stor risk att ett barn utsatt för människohandel rymmer från ett boende. Motiven för att rymma kan vara komplexa. Det kan handla om känslomässiga band till förövaren, det kan handla om att tillvaron på en institution känns outhärdlig, det kan också handla om att barnet är van att göra som det blir tillsagt eller att det inte tror att det kan skyddas där det är. Då kan det kännas säkrare att ge sig av och få ett visst beskydd av de personer som utsatt det för människohandel. En beredskap för att barn själva rymmer måste tas med i säkerhetsplaneringen.

Stöd till en trygg och strukturerad vardag

Vid en allvarlig kris rasar tryggheten samman. Den tillvaro som kan kännas självklar försvinner plötsligt. Ett första mål är därför att skapa en trygg vardag. Rutiner, sömn, mat, värme och mänskliga trygga kontakter är viktiga pusselbitar för att hitta tillbaka till tryggheten. Det tar tid!

Lyhörddhet är viktigt. Varje människa reagerar olika i kris. Många vill vara nära andra och prata. Andra drar sig undan och vill vara ifred. Alla som drabbas ska få välja, utifrån vilka de är och vilka behov de har, det finns inget rätt eller fel i hur olika människor reagerar.

Traumamedveten omsorg

Vid mötet med barn som utsatts för människohandel kan en traumamedveten omsorg (trauma-informed care) vara en bra utgångspunkt. Denna innefattar två viktiga komponenter.

- att känna till tidigare och pågående trauman i klienternas liv
- att förstå vilken roll våld, övergrepp och andra trauman spelar och att utveckla metoder för att bemöta de människor som drabbats³³

Traumamedveten omsorg kan tillämpas överallt där klienterna vistas, i skolan, på en institution eller i ett familjehem. Den funkar oavsett om barnets situation är trygg och stabil eller inte. Oavsett vilka insatser som ges kan den anpassas till de särskilda behov som traumatiserade barn och unga har. Grunden är helt enkelt att förutsätta att alla barn på ett boende eller institution troligen har utsatts för toxisk stress och traumatiska upplevelser till dess att det motbevisats!³⁴

Traumamedveten omsorg ska inte förväxlas med traumafokuserad behandling, som ett barn utsatt för människohandel också kan vara i behov utav. Denna innehåller särskilda behandlingsinsatser och tekniker för att behandla effekterna av trauma. De kan ges individuellt eller i grupp.

Många av de traumafokuserade behandlingsinsatserna kräver mycket. Barnen måste vara skyddade och i en relativt stabil situation för att kunna tillgodogöra sig behandlingen. Att närma sig väldigt plågsamma och starka minnen kräver en omgivning som erbjuder trygghet, stabilitet och förtroende. Det innebär att det inte alltid är möjligt att erbjuda traumafokuserad behandling i ett akut läge. Det är dock inget hinder för att traumamedveten omsorg tillämpas.

När ett barn som utsatts för människohandel börjar vägen mot återhämtning behöver man utforma bemötandet utifrån några särskilt viktiga punkter.

- Delaktighet är centralt! Tonåringen kan ha lika värdefull kunskap som personalen, och kan ta del i planeringen och utformningen av insatserna.

Tillsammans med varje enskilt barn behöver personalen arbeta proaktivt med att hitta de påminnelser som utlöser reaktioner (triggers). Vad som utgör en påminnelse är ytterst personligt, men kritiska situationer kan till exempel vara:

- Sänggående
- Rumsvisitering
- Ensamtid
- Övergångar mellan olika aktiviteter
- Män som kan uppfattas som stora eller hotfulla
- Aggressivitet
- Avisanden från personal, familj eller kompisar

Ofta finns varningssignaler hos barnet när stressen börjar byggas upp. Personalen behöver arbeta proaktivt för att identifiera och förebygga situationer som påminner om traumatiska upplevelser och utlöser stressreaktioner.

Även varningssignalerna är individuella men de kan till exempel vara:

- Rastlöshet
- Upprördhet
- Andfåddhet
- Svette
- Sluter sig, drar sig undan, pratar eller kommunicerar inte

Nästa steg är att hitta strategier för att reglera stressen, vågar att lugna sig och hitta tillbaka till en tolerabel stressnivå.

Miljö

Den fysiska och psykosociala miljön har stor betydelse för om ett barn känner sig välkommet. Det innefattar väntrum, kontor, samtalsrum, klassrum och boendemiljön. En varm och inbjudande miljö med inredning anpassad efter ålder och kulturell bakgrund underlättar för barn. En miljö som präglas av låsta utrymmen, murar och annat som symboliserar maktutövande försvårar. Genom att underhålla lokalerna och reparera eller ersätta saker som går sönder avlägsnas påminnelser (triggers) som kan utlösa traumareaktioner.

Möjlighet att dra sig undan i lugn och ro är en stor tillgång. Lugna rum och viloplatser där det är möjligt att kunna återhämta sig när stressnivån börjar stiga är en stor tillgång. Musik, lugn fysisk aktivitet och möjlighet att kunna uttrycka sig i bild kan vara lugnande.

Den psykosociala miljön är lika viktig. Genom att tolka och bemöta barns beteende som traumareaktioner och överlevnadsmekanismer snarare än som trots eller dåligt uppförande, går det att undvika många tvångsåtgärder och maktkamper.³⁴

Kommunikation

De barn och unga som misstänks ha varit utsatta för människohandel kan ha svårt att göra sig förstådda och att ta in information. Ibland talar inte barnet samma språk som personalen gör. En hög stressnivå försvårar dessutom i sig möjligheten att ta in information och att kommunicera.

Barnet har rätt till tolk, men i praktiken används tolk oftast vid möten. I ett boende innebär det ofta lång tid utan tolkstöd. Det är viktigt är att barnet inte lämnas ensam på grund av språksvårigheter.

- Avsätt extra tid för möten och samtal. Oavsett om man samtalar med eller utan tolk tar det längre tid när det finns kommunikationssvårigheter.
- Prata långsamt och tydligt.
- Gör en tydlig sammanhangsmarkering där du förklarar ditt ansvar, vad du kan och inte kan göra. Förklara även andra myndigheters och personers ansvar.
- Gå tillbaka och kolla av om barnet förstått genom att ställa frågor.
- Använd översättningsprogram på nätet.

- Använd text och bilder som stöd för kommunikationen. När tolk finns tillgänglig, ta då hjälp för att översätta vardagsbegrepp som ni behöver och skriv ned översättningen. Klädesplagg, maträtter, redskap, personer, känslor och annat kan då enkelt och snabbt beskrivas.
- Använd känslkort utformade för barn för att kommunicera om stämningstillstånd eller känslor.

Särskilda utmaningar vad gäller barn som misstänks vara utsatta för människohandel

Ett gott bemötande handlar bland annat om respekt, intresse, förmåga att lyssna och ge relevant information. Man behöver vara snäll! Det gäller alla professionella möten, med barn såväl som med vuxna. Men det finns särskilda utmaningar vad gäller barn som utsatts för människohandel:

- **Misstro**
Barn som utsatts för människohandel har blivit svikna och utnyttjade av andra människor. De har goda skäl att misstro andra. Det gäller även myndighetspersoner och behandlingspersonal.
- **Skam**
Sexuell exploatering är förknippat med stor skam. Även kriminell verksamhet är förknippat med skam. Barn kan känna skam för att de känner sig delaktiga i det de själva utsatts för, men också för att de utsatt andra. Det kan till exempel handla om att de deltagit i rekryteringen av andra unga till människohandel, eller att de deltagit i eller låtit bli att förhindra bestraffningar av andra.
- **Bristande skydd**
Bristande skydd kan handla om hot från människohandlarna eller om en osäker framtid, till exempel med hot om utvisning. När skyddet brister är det svårt eller omöjligt för barn att gå vidare till integration och återanpassning.
- **Bristande kontaktnät**
Barn utsatta för människohandel kan komma från en bakgrund med svåra familjesituationer och brutna relationer. Relationer de haft har förstörts under tiden av människohandel, och kanske ersatts av destruktiva relationer till de personer som handlat med dem. De behöver återanknyta till de viktiga personer som funnits i deras liv, och skapa nya trygga relationer.

- **Traumatiska erfarenheter och polyviktigmisering**
Barn utsatta för människohandel har som regel en lång rad traumatiska händelser bakom sig. Det innebär att de har symtom, beteenden och strategier som präglas av att hantera effekterna av trauman.
- **Självskaдебeteende**
Självskaдебeteende är ett vanligt symtom efter traumatiska händelser, speciellt efter sexuella övergrepp. De kan ta sig många olika former och vara svåra att hantera. Det kan till exempel handla om att skära sig, att bränna sig, att dunka huvudet i väggen, att äta farliga saker eller att låta andra skada sig.
- **Lojalitet med människohandlarna**
De personer som rekryterat, utnyttjat och handlat med barnen är ibland enbart hatade och avskydda. Men känslorna kan vara blandade. Den som utnyttjat kan vara en pojkvän, en make eller en släkting som också är den som står för trygghet, kärlek och beskydd. Den utsatta situation som den unga befunnit sig i kan göra att han eller hon också tyr sig till de som utnyttjat, trots att de kan vara våldsamma och farliga.
- **Språk- och kulturbarriärer**
En del barn förstår inte svenska. De behöver få stöd och information på sitt modersmål, genom personal som kan språket eller via tolk. Enstaka samtal med tolk blir ofta otillräckligt, barnen behöver tillgång till sitt språk i vardagen, när problem uppstår. Det krävs inte bara språk-kompetens för att möta barn från andra länder, utan också kultur-kompetens. Det kan till exempel handla om synen på psykiatriska symtom och hur de uppkommer, på kriminalitet och sexköp.

Foto: Peter Kruse

Att fly till eller fly ifrån

En del barn är starkt känslomässigt knutna till vuxna som utnyttjat dem, de vill inte avslöja vad de varit med om, och många gånger söker de sig tillbaka till de människor som hotat och utnyttjat dem. De rymmer, smiter och söker själva upp sina förövare. Det kan handla om att de känner solidaritet, gemenskap eller kärlek, eller att de känner sig tryggare under människo-handlarens beskydd. En välbekant livsstil, droger, vänner och nöjen kan också locka.

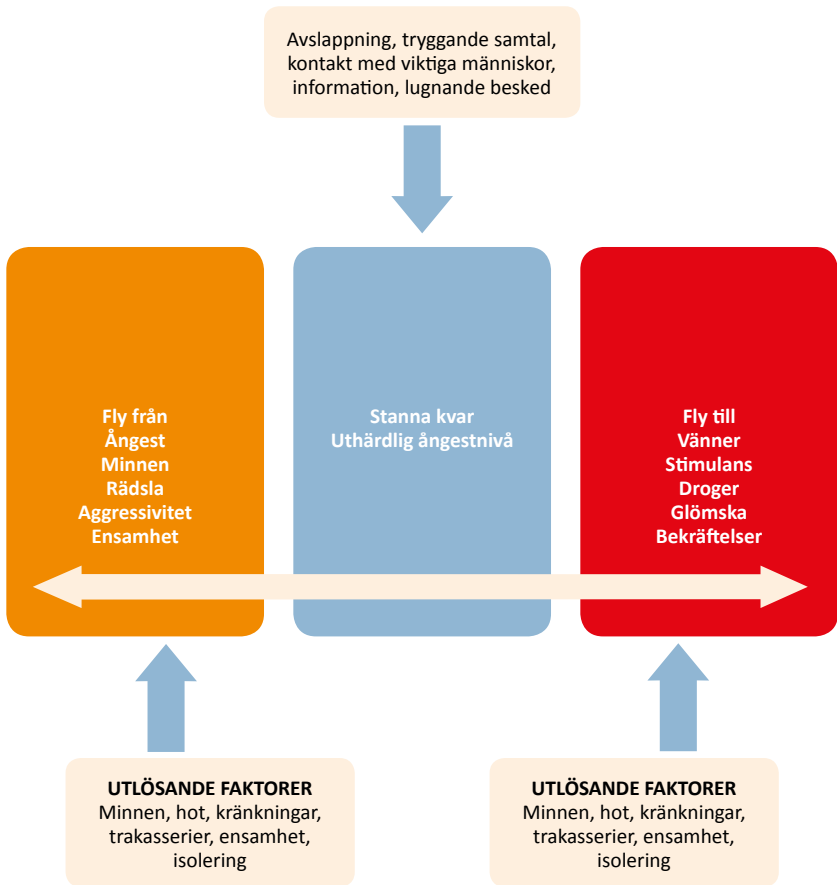
Flykten kan också handla om att fly från något. Det kan också handla om att det är outhärdligt att stanna upp och att känna efter. När tillvaron helt plötsligt stannar upp, till exempel vid en placering på ett boende, innebär det en stor förändring för de barn som utsatts för människohandel. Aktiviteten avtar, det omedelbara hotet försvinner, droger och andra sätt att döva eller lindra blir oåtkomliga.

Ibland är miljön på en institution skrämmande eller jobbig i sig. Andra barn och unga kan skrämmas med sitt beteende. Att vara inlåst och begränsad, ensamhet, brist på aktivitet och stimulans kan vara ångestframkallande i sig. Dagarna kan kännas långa och det finns mycket tid att tänka.

Det blir en utmaning att orka och våga stanna kvar i alla de känslor och minnen som tränger på. Det är lätt att ta till alla de invanda vägarna för att fly och komma bort. Ångestnivån måste hållas på en uthärdlig nivå. Ibland är utlösande faktorer reella missförhållanden på boendet som måste åtgärdas till exempel kränkningar eller trakasserier från andra unga.

Avslappning, tryggande samtal, kontakt med viktiga människor, information eller lugnande besked kan vara till hjälp. Att förstå vad som utlöser flyktbeteendet är ett första steg mot att förebygga det.

Modell 2 – Fly från eller fly till?

Proportioner och rollfördelning

Barn som utsatts för brott och barn i samhällsvård har alltför ofta en lång rad tillfälliga kontakter med vuxna. För barnen kan syftet med kontakten vara oklar, och de vet inte alltid om de kommer att träffa den här vuxna personen igen. Det är destruktivt och bör undvikas!

I kontakten med barn som misstänks vara utsatta för människohandel behöver de professionella samplanera och fördela rollerna. Man behöver bestämma vilka personer som ska ha nära kontakt och vilka som ska ta ansvaret för att få en bild av vad barnet varit med om. Kunskap behöver överföras mellan olika myndigheter, så att barn inte måste upprepa sin historia gång på gång.

Det handlar också om personlig integritet och rätten till ett privatliv. Ett barn som utsatts för människohandel har samma rättigheter som andra barn. De ska så långt som möjligt själva få välja vad de vill dela med sig av och till vilka personer.

De personer som står barnet närmast behöver god kännedom om vad det varit med om. Andra behöver enbart ytlig kännedom. När ett barn vistas en kort period på en institution behövs inte samma ingående kännedom om barnet som vid en längre vistelse.

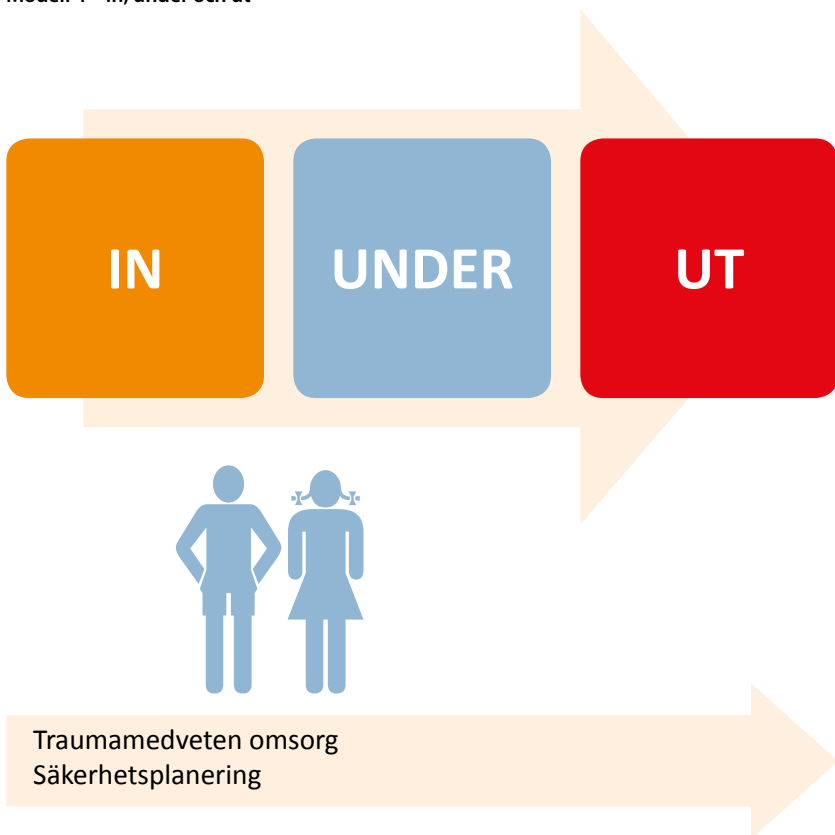
EXEMPEL: Under utredningstiden har Nicolas en psykolog som han pratar med och som vet mycket om honom. På boendet är det viktigt att nattpersonalen känner till hur rädd han är för mörker och att han gärna vill ha ljud omkring sig när han ska sova. Han går också i skolan. Nicolas och kontaktpersonen diskuterar vad lärarna behöver veta. De kommer fram till att det är bra att de vet att han varit med om mycket våld, från tidig ålder. De behöver också veta att han inte klarar av att någon kommer upp bakom honom, och att han då kan reagera med våld innan han hinner tänka efter. De träffar tillsammans lärarna och diskuterar hur de kan hjälpa Nicolas i skolan.

In, under och ut

Vi har delat upp vistelsen på till exempel ett boende, såsom en SIS-institution (Statens institutionsstyrelse), ett HVB-hem eller ett jour-hem i tre delar som vi kallat *In*, *Under* och *Ut*. Samma delar kan appliceras oavsett längd på vistelsen. Är vistelsen begränsad till några dagar på ett akutboende, blir också varje del kort. Men, det är ändå viktigt att kunna avsluta och runda av, att blicka framåt mot nästa boende.

I det första stadiet *In* är fokus mest på nutid medan *Under* fokuserar mer på nu och dåtid. Sista delen, *Ut*, berör också barnets framtid.

Modell 4 – In, under och ut

Ett mål är att etablera kontakt med barnet/den unge och att sätta tydliga ramar för den fortsatta vistelsen. Ibland vet inte personalen hur lång vistelsen kommer att bli, men barnet/den unges behov är tydliga. Han eller hon behöver veta så mycket som möjligt. Tydliga ramar om vad som till exempel är tillåtet och inte på boendet liksom en tydlig struktur över hur exempelvis en dag ser ut, ökar tryggheten och känslan av egenmakt.

Något av det viktigaste är att barnen/ungdomarna känner att personalen och vistelsen har något att ge dem. De kommer från en situation där de använts för andras syften, och det kan vara svårt att inse att omgivningen nu tar hänsyn till deras behov och rättigheter. Därför är det viktigt att de får känna sig delaktiga och tillfrågas om synpunkter eller önskemål.

I en krissituation har man svårare att ta in information. Det kan också finnas språksvårigheter och därför ska all information som ges alltid vara enkel och tydlig. Tolk är nödvändigt om barnet har svårigheter att förstå svenska.

Genom att ställa frågor kan man klargöra vad barnet uppfattat.

Under

För att kunna erbjuda en bra miljö, och för att kunna planera framtiden behöver personalen veta och förstå vad barnet/ den unge utsatts för och vilka situationer som är extra laddade eller svåra på grund av den trauma-historia som finns. Hur omfattande kartläggningen blir är till stor del beroende av längden på behandlingen eller vistelsen. Det är ett komplement till den utredning, det stöd eller den behandling som redan erbjuds, inte en metod i sig.

Varje barns historia är unik och vilka delar som ingår och som är viktiga skiljer sig åt. Men det finns tre delar som bör ingå när det finns misstanke om människohandel. Målet är att öka begripligheten och förståelsen av den egna situationen. Att kartläggningen har olika delar innebär inte att de ska behandlas vid skilda tillfällen, det handlar om få en gemensam historia att utgå ifrån.

- Relationer
- Resan
- Trauman

I ljuset av det som kommer fram kan man behöva se över och anpassa rutiner och regler efter varje individ. Det kan till exempel handla om reaktioner på kroppsvisitering, isolering, svårigheter att koncentrera sig, rädsla för särskilda situationer eller personer.

Relationer

Hur har relationer till familj och andra viktiga personer i barnets liv varit? Vem har barnet varit i relation till andra? Det handlar både om hur det sett ut under uppväxten och hur det ser ut just nu.

Vilka finns det kontakter med? Vilka delar av relationerna är goda och vilka är skadliga? Vilka personer är möjliga att återuppta kontakten med?

Så här skulle det kunna se ut för de barn vi beskrev i början av publikationen (s. 9):

Nicolas har egentligen aldrig haft någon relation till sin familj. Han tror att hans föräldrar är döda. Men han skulle gärna vilja få kontakt med sin släkt, speciellt med sina syskon. De viktigaste personerna under de senaste åren har varit det gäng han färdats genom Europa med. De har blivit som en familj, som bröder. Allra viktigast har den man som lett gänget varit och som nu är misstänkt för människohandel. Nicolas ser upp till honom, även om han också är rädd för honom.

Nina träffar sin mamma då och då, men är väldigt arg på henne. Mamma missbrukar alkohol och narkotika och har svikit henne oräkneliga gånger. Men hon älskar sin mamma och tar hand om henne. Nina minns inte sin pappa och vet inte var han finns. Det finns personer som Nina minns med värme även om hon tappat kontakten med dem. Det är en lärare, ett av familjehemmen och några kompisar. Nina har fortfarande starka känslor för Nicke, den man som var hennes pojkvän och som sålt henne till andra. Hon fantiserar om att han ska ändra sig. Då skulle hon förlåta och de skulle kunna leva ihop.

Annie längtar efter sina föräldrar och sina syskon. Hon minns att de hade det svårt och att hon fick stryk ibland, men de älskade henne. Hon hade också släktingar och vänner i sin by. Nu är alla kontakter brutna. Annie skäms fruktansvärt mycket över det hon utsatts för och över att hon lät sig luras. Hon förstår inte hur hon ska kunna se sin familj i ögonen igen eller hur hon ska kunna förklara. Hon är rädd att de aldrig skulle kunna förstå eller förlåta. Annie tänker mycket på de som utnyttjat henne. Det hon känner för dem är ren skräck. Hon kände sig som en slav, ett djur som inte var värt någonting.

Resan

Reseanamnesen beskriver tonåringens resväg fram till idag. För många av de unga som kommer från andra länder än Sverige innefattar den en lång väg av flykt och umbäranden. Några har i princip varit på resande fot i hela sitt liv. Men även svenska barn kan ha en reseanamnes att beskriva, det kan handla om olika placeringar utanför hemmet, flyttar och om förflyttningar i handelssyfte.

Nicolas hör till de barn som egentligen alltid varit på resande fot. Det har inte funnits något fast hem för honom så länge han minns. Men det finns en tydlig startpunkt för handeln. Den började när han lämnade sitt hemland och kom till Europa.

Nina kan se sin resa på två olika sätt. På ett sätt startade den när hon placerades i familjehem första gången, och tillvaron blev så osäker. Men hon kan också se det som att resan för henne var de tillfällen som Nicke tog med henne i bilen och körde henne till kunder i olika städer.

För **Annie** har resan en tydlig början och ett tydligt slut. När hon erbjöds jobb och lämnade sitt land för att resa till Sverige startade den, och den slutade när polisen i Sverige grep in. Däremellan kan hon beskriva hur hon i princip var fången på ett och samma ställe, och utan någon som helst kontroll utnyttjades.

Trauman

Traumaanamnesen är en kartläggning av vad tonåringen bär med sig i form av traumatiska händelser. Det kan vara sådant som är relaterat till människo-handeln eller sådant som inte alls är det.

Det är stor skillnad på en traumaanamnes och en traumaberättelse i syfte att återuppleva en händelse inom ramen för en traumafokuserad behandling. Det handlar inte om att få tonåringen att minnas eller beskriva detaljer, upplevelser eller känslor under övergreppen.

Traumaanamnesen är en översikt över de traumatiska händelser som kan påverka bemötande här och nu, men också en viktig del i planeringen av

fortsatt stöd och behandling. Man måste räkna med att traumaanamnesen ofta innehåller stora luckor, på grund av att tonåringen av olika skäl inte vill eller kan berätta. Den kan behöva fyllas på efter hand som tonåringen utvecklar förtroende och berättar mer.

Det finns inget egenvärde i att tonåringen själv berättar. Finns det redan mycket dokumentation kan man komma överens med tonåringen om att få ta del av den och att komplettera med sådant som behövs för att hantera vardagen här och nu. På så sätt undviker man att tonåringen får upprepa samma historia gång på gång för olika människor.

Nicolas var med om några otäcka händelser på vägen upp genom Europa. Han blev misshandlad och såg andra få stryk. Men han berättar att det som är svårast för honom ligger långt tillbaka i tiden. Våldet och hoten i hans hem, den ständiga skräcken och allt han såg när han bodde på gatan, de tillfällen när han sålde sex för att få pengar till mat är minnen som plågar honom. Nicolas är rädd för mörker och för tystnad, han känner sig mer trygg om han hör ljud när han ska sova. Om någon kommer upp bakom honom reagerar han utan att tänka och försvarar sig med våld. Om Nicolas får gå undan en stund lugnar han ofta ned sig själv. Men om någon går efter honom eller försöker ta i honom trappas situationen lätt upp.

Nina har varit aktuell inom socialtjänsten sedan hon var liten. Misshandeln och övergreppen i hemmet, att hon tvingats att sälja sex och utsatts för nya övergrepp och för våld finns beskrivet i socialtjänstens utredningar. Nina vet att personalen har läst och vet vad som hänt. De pratar om hur det påverkar henne nu. Hon beskriver att hon har svårt att äta, och är väldigt känslig vid matbordet, till exempel om någon pratar om äckliga saker eller smacker och låter när de äter. Hon beskriver också att hon inte står ut med att tänka på allt som hänt. Det måste hända saker runtomkring henne, annars gör minnena henne tokig. Då skär hon sig eller rymmer iväg. För Nina är musik ett sätt att fylla det tomrum som hon inte står ut med. Hon gör spellistor med musik för olika situationer. Musik som lugnar, som ger hopp eller som gör henne glad...

Annie berättar att hon är livrädd för att de som höll henne fången ska hitta henne och döda henne. Antingen nu, eller när hon kommer hem till sitt land. Ibland ser hon dem, eller hör deras röster, fast de inte finns där. Det hände igår i duschen, plötsligt var de i rummet. Det var då hon slet ned duschdraperiet och slängde saker. Efteråt var hon alldeles avstängd, hon satt i ett hörn i sitt rum, utan att prata eller kommunicera i timmar. På natten kommer männen också i drömmarna, och hon våldtas igen och igen.

När Annie är rädd vill hon inte vara ensam. Hon vill sitta nära någon som pratar lugnande med henne, helst någon som håller om henne. Det spelar ingen roll vad de säger, men det måste vara en kvinna. En man skrämmer upp henne än mer.

Ut

Mot slutet av vistelsen flyttas fokus allt mer mot framtiden. Vad kommer att hända nu? Vad blir nästa steg på vägen mot att återanpassas och kunna lämna människohandeln bakom sig?

Det som gjorts under vistelsen kan ligga till grund för att planera framtiden, oavsett om det handlar om ytterligare placeringar, om att återförenas med familjen, om att stanna i Sverige eller komma tillbaka till ett hemland. Den kunskap, erfarenhet och information som samlats under vistelsen behöver skickas med till de vuxna som ska fortsätta att arbeta med, eller finnas nära, tonåringen.

Att skapa hopp om en bättre framtid är ett mål i sig. Men det behöver delas upp i många delmål som är realistiska och kortsiktiga. De ska kännas och vara möjligt att uppnå inom en rimlig tid.

Nicolas framtid är fortfarande oviss. Hans gode man har blivit ett viktigt stöd och han har sökt uppehållstillstånd i Sverige. Han får plats på ett boende för ensamkommande flyktingbarn. Nicolas kämpar för att få uppehållstillstånd och för att lära sig svenska. Han har fått hjälp med att se att hans reaktioner när någon närmar sig utan förvarning handlar om tidigare upplevelser. Genom att förvarna personal och andra unga förebygger och undviker man våldsamma situationer.

Nina får plats på ett behandlingshem. Man räknar med vistelse på minst ett år. Det innebär att Nina kommer att få tid att finna sig tillrätta och ta tag i de svårigheter hon har. Hon kommer att få hjälp att komma i kapp i skolan och hon kommer att få en egen psykoterapeut. För Nina har det varit skönt att beskriva sina svårigheter för någon som lyssnar. Hon ber om hjälp lite tidigare nu, och har genom det lyckats stoppa impulsen att fly ett par gånger.

Annie vill hem till sitt land efter rättegången. Hon vågar inte återvända till sin hemby, eftersom hon är rädd för repressalier från människohandlarna. Även om de personer som finns i Sverige skulle dömas, finns de som rekryterat henne kvar. Men hon har fått en plats på ett boende för unga kvinnor i huvudstaden. Där kan hon få fortsätta i skolan och kanske lära sig ett yrke. Hoppet är att hon ska kunna få kontakt med sin familj igen. Annies rädsla är realistisk. Men hon kan hantera den lite bättre genom att förstå vad som händer med henne. Hon vet att de otäcka flashbacks hon får är minnen som gör sig påmind, inte nya hotfulla situationer. Hon hoppas att hon kan hantera dem bättre när hon kommit hem igen. Hon tror att hon är tryggare i sitt eget land.

Foto: Christina Fagergren

AVSLUTANDE ORD

Vi har försökt beskriva den långa resa som barn utsatta för människohandel befinner sig på. När SIS- institutioner och HVB-hem kommer i kontakt med barn i Sverige befinner de ofta sig i de två sista stadierna av människohandeln. Antingen möter vi dem när de frihetsberövats och under brottmålsprocessen, eller under återanpassnings- och rehabiliteringsstadiet, när ett barn fått uppehållstillstånd eller vet var det kommer att bo framöver.

Handel med människor är en vidrig företeelse. De barn som utsatts för olika typer av handel bär ofta djupa spår av det de varit med om. De har rätt till upprättelse, skydd, återanpassning och rehabilitering. Oavsett var de är födda, och var i världen de kommer att tillbringa sitt fortsatta liv har Sverige ett stort ansvar för att tillgodose deras rättigheter när de utsatts för brott här.

Varje barn är unikt, med en unik historia och unika behov. För att de generella rättigheterna ska tillgodoses måste bemötande och insatser skraddarsys.

Alla vi som möter barn i den här utsatta situationen har en möjlighet, och ett ansvar, att vara en motvikt mot de vuxna som svikit och utnyttjat. Det innebär att vi behöver sätta barns behov före våra egna och deras rättigheter i främsta rummet. Det innebär också att vi behöver ge barnen en chans att vara delaktiga på allvar, som ett första steg mot att återta makten över sitt eget liv.

Målet är att den långa och svåra resa barnen genomfört ska få ett slut. Det sista stadiet på resan är återanpassning och rehabilitering. Lyckas vi inte slutföra det stadiet är risken stor att deras resa fortsätter, med nya umbäranden och fortsatt utnyttjande som följd.

Referenslista

1. Konventionen om barnets rättigheter (1989). <https://unicef.se/barnkonventionen/las-texten#full>. Nedladdad 12 december 2014.
2. Brottsbalk (SFS 1962:700). <https://lagen.nu/1962:700>. Nedladdad 12 december 2014.
3. United States Department of State (2013), Trafficking in persons report. <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2013>. Nedladdad 11 september 2014.
4. UNODC (2014) Global Report on Trafficking in Persons http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/GLOTIP_2014_full_report.pdf
Nedladdad 27 november 2014.
5. Länsstyrelsen i Stockholms län (2012), Barn utsatta för människohandel - en nationell kartläggning. Stockholm: Länsstyrelsen, rapport 2012:27. http://www.lansstyrelsen.se/stockholm/SiteCollectionDocuments/Sv/publikationer/2012/Webbversion_Rapport_2012_27_Barn_utsatta_for_manniskohandel.pdf. Nedladdad 25 november 2014.
6. Greenbaum, VJ (2014), Sexual Exploitation and Sex Trafficking of Children in the United States. *Current Problems in Pediatrics and Adolescent health Care*, 2014;245-269.
7. Zimmerman C, Yun K, Shvab I, et al. (2003), *The health Risks and Consequences of Trafficking in Women and Adolescents: Findings from a European Study*: London: London School of Hygiene and Tropical Medicine (LSHT).
8. National Scientific Council on the Developing Child, (2014/2015). *Excessive Stress Disrupts the Architecture of the Developing Brain: Working Paper 3*. Updated Edition. <http://www.developingchild.harvard.edu>. Nedladdad 12 december 2014.
9. Kirchbaum C, Hellhammer, DH (2000), Salivary cortisol. In: Fink, G. (Ed.) *Encyclopedia of Stress*, San Diego, pp. 424-429.
10. APA, American Psychiatric Association (2013), *Desk Reference to the Diagnostic Criteria From DSM-5*. Arlington, VA, APA 2013.
11. Ogden P, Kekuni, M (2000) Sensorimotor psychotherapy: one method for processing traumatic memory. *Traumatology* Volume VI, Issue 3, Article 3.
12. Odgen, P (2009), In: Kerman, M (Ed.) *Clinical Pearls of Wisdom: 21 Leading Therapists Offer Their Key Insights*. Michael Kerman, editor. W. W. Norton & Company, Inc.
13. Siegal, DJ (1999), *The Developing Mind: How Relationships and the Brain Interact to Shape Who We Are*. Guilford Press: New York, London.

14. Middlebrooks A (2008), *The Effects of Childhood Stress on Health Across the Lifespan*. Atlanta (GA): Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Injury Prevention and Control.
15. Spooft M, Arbisi P, Fu S, Greer N, Kehle-Forbes S, Meis L, Rutks I, Wilt TJ (2013), *Screening for Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD) in Primary Care: A Systematic Review* [Internet]. Washington (DC): Department of Veterans Affairs; 2013.
16. Aho N, Gren-Landell M, Svedin, CG (2014), The prevalence of potentially victimizing events, poly-victimization, and its association to socio-demographic factors: A Swedish youth survey. *Journal of Interpersonal Violence* 2014(11):1-32.
17. Kessler RC, Sonnega A, Bromet E, Hughes M, Nelson CB, Breslau, N (1999), Epidemiological risk factors for trauma and PTSD. In R. Yehuda (Ed.). *Risk Factors for Post Traumatic Stress Disorder* (pp.23-59). Washington, DC: American Psychiatric Association Press.
18. Nilsson DK, Gustafsson PE, Svedin CG (2012), Lifetime polytraumatization in adolescence and being a victim of bullying. *J Nerv Ment Dis*. 2012b Nov; 200(11):954-61. doi:10.1097/NMD.0b013e3182718aa
19. van der Kolk, B. & Pynoos, R. S. (2009), Proposal to include a developmental trauma disorder diagnosis for children and adolescents in DSM-V. Lastet ned 04.09.2010: www.cathymalchiodi.com/dtd_nctsn.pdf
20. van der Kolk, B (2005), Developmental trauma disorder. *Psychiatric Annals*, 35(5), 401- 408.
21. Nordanger D, Braarud H, Albaek, M, Johansen, AV (2011), Developmental trauma disorder: Can it solve the problem of child traumatology? *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, Vol 48, nummer 11, s. 1086-90
22. Putnam, FW (1997), *Dissociation in children and adolescents*. New York: The Guilford Press.
23. Terr LC (1991), Childhood traumas: An outline and overview. *American Journal of Psychiatry*, 148, 10
24. Steiner, H., Garcia, I.G., & Matthews, Z. (1997), Posttraumatic stress disorder in incarcerated juvenildelinquents. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, 36:357-65.
25. Vanderlinden J, Van Dyck, R, Vandereycken W, Vertommen, H. (1991), Dissociatives experiences in the general population in the Netherlands and Belgium: A study with the Dissociation Questionnaire (Dis-Q). *Dissociation*, 4.180-4
26. Nilsson D, Svedin, CG (2006), Evaluation of the Swedish Version of Dissociation Questionnaire (DIS-Q), Dis-Q-Sweden, Among Adolescents. *Experience Scale. J Trauma Dissociation*. 2006;7(3):65-89.
27. Finkelhor, D., Turner, H., Hamby, S., & Ormrod, R. (2011), Polyvictimization: Children's Exposure to Multiple Types of Violence, Crime, and Abuse. *Juvenile Justice Bulletin*, October 2011.

28. Centers for Disease Control and Prevention. Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. CE studies Retrieved at www.cdc.gov/ace/index.htm. Nedladdad 12 december 2014.
29. Nilsson D, Gustafsson PE, Svedin, CG (2012), Polytraumatization and Trauma Symptoms in Adolescent Boys and Girls: Interpersonal and Non-interpersonal Events and Moderating Effects of Adverse Family Circumstances. *Journal of Interpersonal Violence*. 27(13):2645 – 2664.
30. Zetterqvist M, Lundh LG, Svedin, CG (2013), A Comparison of Adolescents Engaging in Self-Injurious Behaviors With and Without Suicidal Intent: Self-Reported Experiences of Adverse Life Events and Trauma Symptoms. *Journal of Youth and Adolescence*, 42(8):1257-72. Doi:10.1007/s10964-0129872-6.
31. Fakultativt protokoll till konventionen den 20 november 1989 (SÖ 1990:20) om barnets rättigheter om försäljning av barn, barnprostitution och barnpornografi New York den 25 maj 2000.
32. Lanzarote Convention. http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/children/default_en.asp. Nedladdad 12 december 2014.
33. Clawson HJ, Salomon A, Goldblatt Grace L (2008), Treating the hidden wounds: Trauma treatment and mental health recovery for victims of human trafficking. U.S. Department of Health and Human Services, Office of the Assistant Secretary for Planning and Evaluation <http://aspe.hhs.gov/hsp/07/HumanTrafficking/Treating/ib.htm>. Nedladdad 12 december 2014.
34. American Association of Children's Residential Centers (2014), Trauma-Informed care in residential treatment. *Residential Treatment for Children & Youth*, 2014;31:97–104.

Länsstyrelsen i Stockholms län
Tfn: 010-223 10 00
www.lansstyrelsen.se/stockholm

Linköpingsuniversitet, avdelningen
för barn och ungdomspsykiatri/IKE,
Hälsouniversitetet, 581 85 Linköping